

دوفصلنامه علمی پژوهشی سلفی پژوهی ◊ سال دهم ◊ شماره ۱۹ ◊ بهار و تابستان ۱۴۰۳
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۲۰ ◊ تاریخ تأیید: ۱۴۰۳/۰۲/۱۹ ◊ صفحات: ۱۶۹-۱۳۵

الگوی «آینده پژوهی» در شخصیت‌ها، جریان‌ها و جنبش‌های دینی با تأکید بر «وهابیت معاصر» در عربستان

مهدی براتی*

محسن عبدالملکی**

چکیده

آینده پژوهی در شخصیت‌ها، جریان‌ها و جنبش‌های دینی، به دلیل ویژگی‌های خود نیازمند روشی مناسب‌سازی شده است، تا با برخورداری از جامعیت، قابل انطباق و مفید باشد، بر همین اساس «الگوی جامع» برای آینده پژوهی در موضوعات مذکور طراحی شده است، این روش شامل رصد و تحلیل رویدادها و رویکردها، شناخت عوامل، برآورد حالات مختلف آینده، تعیین اهداف و راهبرد است و دارای آورده‌های علمی و عملیاتی است، آینده پژوهی وهابیت معاصر عربستان بر اساس الگوی مذکور می‌رساند: تغییرات وهابیت در حکومت آل سعود قطعی است و مراکز مختلف وهابیت تحت تأثیر قرار خواهند گرفت. بر همین اساس، اهداف و راهبردهای مناسب با تهدیدها و فرصت‌های موجود تعیین و شناسایی شده است و به‌عنوان نمونه علمی تطبیق «الگوی جامع» تبیین گردیده است.
کلیدواژه‌ها: آینده پژوهی، الگوی جامع، وهابیت، عربستان، جریان‌شناسی.

* سطح سه فقه و اصول و دانش‌پژوه موسسه سراج منیر توحید. (نویسنده مسئول)

m.barati5657@gmail.com

** دکترای تخصصی وهابیت‌شناسی.

mohsen.abdolmalekihotmail.com

مقدمه

مطالعه پیرامون شخصیت‌ها، جریان‌ها و جنبش‌های دینی از گذشته از حوزه‌های مهم مطالعاتی و تحقیقاتی بوده است. با گذشت زمان و ایجاد مطالعات میان رشته‌ای و استفاده از روش‌های کیفی پژوهش، محققان به سمت شناخت آینده شخصیت‌ها، جریان‌ها و جنبش‌های دینی حرکت کرده‌اند. از بهترین علمی که در این زمینه قرین علم جریان‌شناسی شده است، «آینده پژوهی» است. این علم دارای روش‌های متعددی است، اما فقدان یک روش جامع و مناسب حوزه مطالعاتی مذکور، مشهود است. در این تحقیق الگوی لازم طراحی شده است و علاوه بر آن به صورت عملی و عینی نیز تطبیق داده شده است. تحقیق پیش رو به ارائه الگوی آینده پژوهی در شخصیت‌ها، جریان‌ها و جنبش‌های دینی و تطبیق آن بر وهابیت معاصر عربستان می‌پردازد.

استفاده از رویکرد آینده پژوهی در موضوعات فرق و ادیان بسیار محدود بوده است و این رویکرد متناسب با علوم اسلامی و خصوصاً جریان‌شناسی، تاکنون به صورت کامل نظریه پردازی نشده است. اهمیت موضوع وهابیت عربستان از بستر تغییراتی که در سالیان اخیر در عربستان رخ داده است، روشن می‌گردد و آگاهی از میزان تأثیر این تغییرات بر وهابیت و تشخیص صحیح آینده مورد انتظار و آمادگی برای آن ضرورت پیدا می‌کند. وهابیت در طول سال‌ها با استفاده از امکانات و حمایت‌های حکومتی توانست رشد کند و به دیگر نقاط جهان صادر شود، در سنوات اخیر، تغییرات سیاسی و چشم‌اندازهای انتخاب‌شده توسط حاکمیت موجب تأثیرات و تغییراتی در آیین وهابیت شده است.

در رابطه با طراحی الگوی آینده پژوهی جامع و مناسب موضوعاتی، مانند شخصیت‌ها، جریان‌ها و جنبش‌های دینی، موردی یافت نشد، اما در رابطه با آینده وهابیت در عربستان می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

۱. الخنیزی، جهاد، الإصلاح والممانعة في المجتمع السعودي، بیروت: بیسان للنشر والتوزيع، ۲۰۱۲ م.

مؤلف در این کتاب فصل هشتم را با عنوان «مستقبل الإصلاح في المملكة العربية السعودية» به آینده اصلاحات در جامعه عربستان اختصاص داده است، هر چند از عنوان

انتظار می‌رفت که مؤلف به بیان آینده و هابیت در عربستان پردازد، اما مؤلف به بیان توصیه‌هایی نسبت به آینده عربستان پرداخته است و «آینده‌شناسی» یا «آینده‌پژوهی» صورت نگرفته است.

۲. سالم احمد، بسیونی عمرو، ما بعد السلفية؛ قراءة نقدية في الخطاب السلفي المعاصر، بیروت: مرکز نماء للبحوث والدراسات، چاپ اول، ۲۰۱۵ م.

عنوان کتاب بیانگر این است که هدف مؤلف از تحقیق و نگارش، بیان آینده سلفیت است، اما تنها ۵۴ صفحه از این کتابِ قطور ۷۰۰ صفحه‌ای درباره دو مسئله اساسی عوامل افول و آینده است، همین مقدار کم نیز بسیار ناقص و نادرست است.

۳. احمدیان، حسن، «گذار عربستان از دولت وهابی به وهابیت دولتی»، فصلنامه علمی سیاست جهانی، دوره نهم، شماره سوم، ۱۳۹۹ ش، ص ۳۲-۷.

در این مقاله مؤلف در بررسی رویدادها نتوانسته است نگاهی جامع داشته باشد و در ارائه وضعیت فعلی نیز نتوانسته است تصویری واضح و شفاف منتقل کند و نسبت به آینده و مشخصه‌های آن نیز مطلبی بیان نشده است.

مفاهیم و تعاریف

قسمت ابتدایی تحقیق حاضر، جهت ارائه مفاهیم و تعاریف است و به رسالت پی‌ریزی الگوی مناسب آینده‌پژوهی می‌پردازد.

آینده‌پژوهی

آینده‌پژوهی در لغت به معنای «کوششی نظام‌مند برای بررسی همه حوزه‌های مربوط به آینده»^۱ است. معادل این کلمه در انگلیسی «Futures studies» و در عربی «علم المستقبل»، «علم المستقبلیات»، «الدراسات المستقبلية» و «الدراسات الاستشرافية» است. ابتدا به نقل برخی از تعاریف می‌پردازیم و سپس تحلیل و تعریف مدنظر خود را ارائه خواهیم داد.

۱. بن مارتین:^۲ «تحقیقات آینده‌پژوهی تلاشی نظام‌مند برای نگرستن به آینده

۱. واژگان مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی:

<http://vajeyar.apll.ir>

2. Ben Martin.

بلندمدت در علم، فناوری، اقتصاد و اجتماع است.»^۱

۲. جوزف کوتز: «فرایندی که در چهارچوب آن، فرد در پی دستیابی به درک کامل تری از نیروهای شکل دهنده به آینده بلندمدت است که می‌توان آن را در فرمول‌بندی سیاست، برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری در نظر گرفت.»^۳

۳. ابراهیم حاجیانی: «آینده‌پژوهی یا آینده‌شناسی یا علم آینده درصدد است تا منابع، الگوها و دلایل تغییر یا ثبات یک مسئله به‌منظور توسعه آینده‌نگری و گسترش دامنه دوراندیشی را بررسی کند و انتخاب‌ها و احتمالات مختلف را در نظر بگیرد.»^۴

۴. ملکی‌فر: «آینده‌پژوهی هنر علم و هنر کشف آینده و شکل بخشیدن به دنیای مطلوب است.»^۵

با توجه به تعاریف گذشته و مطالعه دیگر نظریات مطرح‌شده،^۶ به‌خوبی می‌توان یافت وجود تعریف جامع و مقبول درباره آینده‌پژوهی بسیار دشوار است، تعریف صحیح باید شامل تمام جوانب این مفهوم باشد و حدود و مرزهای خود را از واژگان مشابه جدا کند، بر این اساس می‌توان این‌گونه تعریف کرد: «آینده‌پژوهی فعالیتی علمی-پژوهشی پیرامون یک موضوع است که با رصد و تحلیل رویدادها و رویکردها، ارائه عوامل نقش‌آفرین و تصویرسازی حالات مختلف آینده، اهداف و راهبردها را بیان می‌کند.»

تعریف مذکور شامل ۸ قید است و هرکدام نیازمند توضیح و تبیین است:

۱. آینده‌پژوهی «فعالیتی علمی-پژوهشی» است، لذا در ساحت کارهای عملی و مطالعات صرفاً گردآوری و نقل اخبار نیست، بلکه پژوهشی برای تولید علم و حل مسئله است. همچنین از آنجا که آینده‌پژوهی بر پایه علم و پژوهش است، مفاهیمی چون «غیب‌گویی» و «پیش‌گویی» که متکی به علم و تحقیق نیست از «آینده‌پژوهی» خارج می‌شود.

۱. علی کرمی، رضا، و کشاورزی، محمد، «ضرورت آینده‌پژوهی در فقه اسلامی»، فصلنامه مطالعات میان رشته‌ای در علوم انسانی، ش ۴، ص ۸۴-۷۱.

2. Josef Kotz.

۳. میراحمدی، امید، و دیگران، آینده‌پژوهی مفاهیم، روش‌ها، کاربردها، ص ۳۶.

۴. حاجیانی، ابراهیم، مبانی، اصول و روش‌های آینده‌پژوهی، ص ۲۶.

۵. ملکی‌فر، عقیل، الفبای آینده‌پژوهی، ص ۲۷.

۶. ر.ک: میراحمدی، امید، و دیگران، آینده‌پژوهی مفاهیم، روش‌ها، کاربردها، ص ۳۸-۳۵.

۲. آینده‌پژوهی «پیرامون یک موضوع» است، در نتیجه همه جوانب این فعالیت منسجم و نظام‌مند است.

۳. آینده‌پژوهی «رصد و تحلیل رویدادها» است؛ رویدادها، اتفاقاتی هستند که در گذشته و حال رخ داده‌اند و رخ می‌دهند. اصل در رویدادها «مرتبط بودن» است، هر رویدادی که به موضوع آینده‌پژوهی مرتبط باشد، باید رصد و تحلیل شود.

۴. آینده‌پژوهی «رصد و تحلیل رویکردها» است، رویکردها، روندها و سیاست‌های اتخاذ شده توسط افراد یا گروه‌ها است، این افراد و گروه‌ها می‌توانند رقم‌زننده آینده باشند و قبل از شکل‌گیری آینده سیاست‌هایی اتخاذ و اجرا کنند یا پس از شکل‌گیری آینده در آن نقش آفرینی کنند و رویکردهای اتخاذ شده از قبل را در آینده اجرا کنند. در آینده‌پژوهی علاوه بر رویکردهایی که اکنون اجرا می‌شود، باید به رویکردهایی که در آینده نیز اجرا می‌شود توجه داشت و آن‌ها رصد و تحلیل کرد.

۵. آینده‌پژوهی «ارائه‌دهنده عوامل نقش‌آفرین» است، قید «عوامل نقش‌آفرین» شامل مغیرها و غیرمغیرها، مقتضیات و موانع، علت‌های ایجابی و سلبی، داخلی و خارجی، هم‌گرا و واگرا، انسانی و غیرانسانی می‌شود. در آینده‌پژوهی حتماً باید به همه طیف‌های عوامل و کنشگران پرداخته شود.

۶. آینده‌پژوهی «تصورساز حالات مختلف آینده» است، این حالات می‌تواند بر اساس عوامل نقش‌آفرین یا تحلیل‌های ارائه شده از طرف دیگران باشد، در تقسیم‌بندی دیگر، وقوع این حالات می‌تواند ممکن باشد، نه ممتنع، یا محتمل باشد و میزان تحقق آن بیشتر از امکان باشد، همچنین می‌توان حالتی مطلوب و آرمانی باشد که در حال حاضر احتمال یا امکان آن نیست، ولی موردپسند است. در «آینده‌پژوهی» حالات مختلف بیان می‌شود و هرگز یک حالت به صورت قطعی مطرح نمی‌شود.

۷. آینده‌پژوهی «تبیین‌گر اهداف» است، این اهداف مقاصد مدنظر کنشگران، آینده‌پژوهان یا کارفرمایان است.

۸. آینده‌پژوهی «تبیین‌گر راهبردها» است، این راهبردها سیاست‌ها و برنامه‌هایی است که جهت رسیدن به اهداف و تعیین مجریان اخذ می‌شود. تعبیر «راهبرد» بیانگر نکاتی است که تعبیر «راهکار» فاقد آن است، وقتی از امری به «راهبرد» تعبیر می‌شود،

رساننده است که ضرورت و الزام دارد و لازم است فعالین مرتبط به موضوع، آن را بپذیرند و اجرا کنند، نکته دیگر این است که «راهبرد» رساننده ورود، مسؤلیت پذیری و اتحاد همه فعالان و هماهنگی همه جانبه آنهاست.

دو قید اخیر بیانگر این مطلب است که در «آینده پژوهی» فقط «آینده شناسی»، «آینده نگری»، «تخمین آینده»، «آینده گویی» و «تحلیل آینده» نیست، بلکه علاوه بر بیان «حالات مختلف آینده» دو مسئله «اهداف» و «راهبردها» نیز بیان می شود. این دو قید مفهوم «آینده پژوهی» را از واژگان و معانی ای که فقط بیانگر جزئی از «آینده پژوهی» است، جدا می سازد.

اکنون با تبیین و تفصیل گذشته چند نکته مهم مطرح می شود:

۱. این تعریف بدیع از آینده پژوهی، خود یک روش نو جهت آینده پژوهی است و از جامعیت و شمول بالایی برخوردار است، همچنین بسیاری از روش های مطرح آینده پژوهی، همانند «دیده بانی آینده»،^۱ «چشم اندازسازی»،^۲ «تحلیل تاریخی»^۳ و «روش استنتاج روند»^۴ را در خود جای داده است.

۲. این الگو جهت آینده پژوهی پیرامون شخصیت ها، جریان ها و جنبش های دینی طراحی شده است، تا بر اساس آن بتوان نسبت به موضوع مورد آینده پژوهی، رویکردی کارآمد، فعال و متقن اتخاذ نمود، چنانچه در ادامه نیز به صورت تطبیقی پیاده خواهد شد. اما علاوه بر سه بخش مطرح شده، قابلیت بهره وری در عرصه ها و موضوعات علوم و تحقیقات دیگر را نیز دارد.

۳. طبق دو نکته سابق این الگوی آینده پژوهی را روش «الگوی جامع» نام می نهمیم.

وهابیت

محمد بن عبدالوهاب، با برداشت های نادرست از قرآن و حدیث و تمسک به آیات متشابه و عدم نظر گرفتن همه آیات و احادیث مرتبط به یک موضوع، مجموعه نظراتی

-
1. Horizon Scanning.
 2. Visioning.
 3. Historical Analysis.
 4. Trend Inference Method.

خارج از اندیشهٔ اسلام ارائه داد که تا قبل از او به آن صورت بیان نشده بود، او در نظرات خویش به شدت دچار خطا و بدعت شده بود، بر همین اساس علمای جهان اسلام به سرعت به نقد آرا و افکار او پرداختند، میان او و پدرش درگیری‌هایی به دلیل نظرات او بوده است.^۱ به پیروان اندیشهٔ محمد بن عبدالوهاب «وهابی» گفته می‌شود، هر فرد و جریان‌ی که خصایص فکری محمد بن عبدالوهاب را پذیرفته باشد (خواه آن را ترویج کند یا نه) وهابی و خارج از دایرهٔ اهل سنت است. به سبک فکری و گفتمان او «وهابیت» گفته می‌شود. وهابیت عنوانی است برای تمامی مدارس و جریان‌اتی که به گفتمان عقیدتی محمد بن عبدالوهاب و ائمهٔ دعوت نجد ملتزم باشند. گاهی وهابیت به اعتبار «الفرقة الوهابية» به پیروان نیز اطلاق می‌شود. فرزندان محمد بن عبدالوهاب بعدها به «آل‌شیخ» شهرت یافتند، در میان خود وهابیت نسبت به اطلاق «وهابیت» به ایشان اختلاف است، گروهی مخالف این نام‌گذاری هستند و این را افترا و تخریب از جانب دشمنان خود می‌دانند. احمد الحصین وهابی کتاب مستقلى در این باره تحت عنوان «دعوة الإمام محمد بن عبدالوهاب سلفية لا وهابية» نگاشته است، وی می‌نویسد: «[مخالفین] این دعوت را وهابی می‌نامند نه سلفی، حاشا از این افترايي که به این دعوت نسبت داده‌اند.»^۲

در مقابل برخی دیگر سعی کرده‌اند بار منفی این لقب را تطهیر کنند و اطلاق آن را بدون مشکل بدانند، بن‌باز می‌نویسد: «وهابیت لقب مشهور و شریفی است و قابل انکار نیست.»^۳

در این میان آنچه مورد اتفاق نظری و عملی همهٔ طیف‌های وهابیت است، سعی و کوشش نام‌گذاری خود به «سلفیه» است، واژهٔ «سلفیه» در میان جامعهٔ اهل سنت از گذشته بار معنایی مثبتی داشته است و پیرو سلف نبودن همواره یک نقیصه و انحراف بزرگ در دین بوده است. وهابیت با درک خوب این مطلب همواره سعی کرده است با ظاهرسازی، بدعت‌ها و گمراهی‌های خود را در پسِ عنوان «سلفیت» پنهان کند، لذا

۱. ابن‌بشر، عثمان، عنوان‌المجد، ج ۱، ص ۸.

۲. حصین، احمد، دعوة الإمام محمد بن عبد الوهاب سلفية لا وهابية، ص ۱۱۱.

۳. بن‌باز، عبدالعزیز، فتاوی نور علی‌الدرب، ج ۱، ص ۱۸.

اطلاق عنوان «سلفیت» به فرقه «وهابیت» و اطلاق «سلفی» به فرد «وهابی» بازی خوردن و حرکت در مسیر ترسیم‌شده و هابیت جهت تطهیر خودش است.

آل سعود

محمد بن عبدالوهاب به دلیل فعالیت‌های خود از شهر «الْعُیَیْنَة» رانده شد و در تابستان ۱۱۵۷ق (۱۱۲۲ش) به شهر «الدِّرْعِیَّة» وارد شد. در آنجا با حاکم آن منطقه، محمد بن سعود، آشنا شد و دعوت خود را مطرح کرد، محمد بن سعود از این دعوت استقبال کرد.^۱ به سلسله‌فرزندان محمد بن سعود، «آل سعود» گفته می‌شود.

عربستان سعودی

آل سعود از ۱۱۴۸ق (۱۱۱۳ش) تاکنون بر بخشی از «جزیره العرب» فرمان رانده است، آن‌ها ابتدا حاکم شهر کوچکی از منطقه نجد بودند، پس از هم‌پیمانی با محمد بن عبدالوهاب به بهانه جهاد علیه کفر و مشرکان، دامنه حکمرانی خود را توسعه دادند. امروزه کشور تحت حاکمیت آل سعود با وام‌گیری از نام خاندان ایشان، «المملکة العربیة السعودیة» خوانده می‌شود. این نام در ایران به صورت «عربستان» یا «عربستان سعودی» بیان می‌شود.^۲

تطبیق روش «الگوی جامع» بر آینده پژوهی و هابیت معاصر عربستان

تطبیق «الگوی جامع» آینده‌پژوهی در شخصیت‌ها، جریان‌ها و جنبش‌های دینی که تا کنون بیان شد، در وهابیت معاصر عربستان، در پنج مرحله صورت خواهد پذیرفت: ۱. رصد و تحلیل رویدادها و رویکردها؛ ۲. عوامل نقش‌آفرین؛ ۳. آینده؛ ۴. اهداف؛ ۵. راهبرد. هرچند مطالب قابل تحقیق و ارائه، بسیار فراتر از گنجایش یک مقاله است، اما سعی می‌شود جامعیت و کاربردی بودن تا سطح بسیاری پیاده و منتقل شود.

مرحله اول: رصد و تحلیل رویدادها و رویکردها

در این مرحله لازم است رویدادها و رویکردها، به صورت مجموعی و پیوسته، رصد و

۱. ابن غنم، حسین، تاریخ نجد، ص ۸۷.

2. <https://web.archive.org/web/20230609145011/>

<https://www.stats.gov.sa/ar/page/259>

تحلیل شود. همچنین مواردی باید ذکر و بررسی شود که به صورت مستقیم یا غیرمستقیم مرتبط به آیین وهابیت است. مهم نیست منشأ و علت‌های آن، اقتصادی، سیاسی و... باشد، بلکه مهم این است که نتیجه آن رویدادها و رویکردها با سبک و اندیشه وهابیت منافات دارد. به صورت کلی درباره آموزه‌های وهابیت دو حالت متصور است: ۱. فتوهای افراطی؛ ۲. فتوهای غیرافراطی. در این قسمت هر دو حالت بررسی خواهد شد تا واقعیت به صورت کامل و شفاف بیان شود و به تبع آن نتیجه‌گیری صحیح و مطابق با واقعیت باشد. اگر تغییر رویکرد آل سعود به وهابیت، منحصر در مورد اول باشد باید از آن به «اصلاحات عربستان» نام برد، ولی اگر شامل مورد دوم نیز بشود، اطلاق این نام صحیح نیست و باید از آن تعبیر به «اهمال کاری»، «رویکرد ضد دینی» و «تفریط‌گرایی» کرد.

رویدادها و رویکردهای اتفاق افتاده در عربستان که مرتبط به وهابیت است، در سه حیطه ۱. شیوخ و مراکز وهابی، ۲. زنان و جوانان و ۳. برنامه‌ها و مسائل اجتماعی است. در ادامه رویدادها و رویکردهای مهم مختصراً بیان می‌شود:

الف. تغییر رویکرد حکومت نسبت به شیوخ و مراکز وهابی

۱. اضافه کردن فقیهان دیگر مذاهب به هیئت کبارالعلماء جهت استفاده از نظرات فقهی مذاهب غیرحنبلی (۲۰۰۹ م / ۱۳۸۷ ش)^۱

هرچند هیئت کبارالعلماء در معرفی رویکرد خود نسبت به تبعیت از یک مذهب فقهی بیان داشته است که تقیّد به یک مذهب خاص (فقهی) ندارد،^۲ ولی اغلب پاسخ‌های این هیئت موافق با مذهب (فقهی) حنبلی بوده است، در این میان فتاوی فقهی اختصاصی وهابیت نیز وجود دارد که متأثر از تفردات عقیدتی وهابیت است، که هیچ کدام از مذاهب اسلامی قبل از وهابیت به آن فتوا نداده است.^۳

1. <https://www.alwatan.com.sa/article/55424>

۲. دویش، احمد، فتاوی اللجنة الدائمة- ۲، ج ۵، ص ۶.

۳. غماز، امین صالح ذباب، جهود المملكة العربية السعودية في خدمة المذهب الحنبلي والمساهمة في انتشاره، ص ۲۵.

۲. اضافه کردن محمد العیسی به هیئت کبارالعلماء (۲۰۰۹م / ۱۳۸۷ ش)^۱
 افکار و سابقه محمد العیسی هیچ سنخیتی با هیئت کبارالعلماء ندارد، نمونه‌هایی از آنچه به او نسبت داده می‌شود عبارت است از:
۱. حمایت از اولین دانشگاه مختلط در عربستان؛^۲
 ۲. تلاش جهت ورود زنان به مناصب شغلی، مانند وکالت، برای اولین بار در عربستان؛
 ۳. تشویق به اختلاط نهی شده در عربستان؛^۳
 ۴. بازوی محمد بن سلمان در انجام تغییرات؛
 ۵. دوستی با اسرائیل و گفت‌وگوهای متعدد با رهبران دینی یهود؛
 ۶. تعهد به پیگیری برگشت پل‌های ارتباطی میان عربستان و یهودیان؛
 ۷. تفسیرات خاص او نسبت به آیات در رابطه با یهود که مورد تشویق سخنگوی اسرائیل نیز بوده است؛^۴

۸. تصاویر متعدد او با زنان بی حجاب و دفاع از آن.
 رویکرد محمد العیسی آن‌چنان مورد انتقاد بوده است که یک سال بعد از انتصاب در هیئت کبارالعلماء، عبدالرحمن البراک، از مفتیان سرشناس عربستان، در نامه‌ای به محمد العیسی و دو نفر دیگر، نسبت به اندیشه آن‌ها هشدار داده است و انتقاد کرده است.^۵

۳. اضافه کردن سلیمان أبا الخیل به هیئت کبارالعلماء (۲۰۱۶م / ۱۳۹۵ ش)^۶
 در سال ۲۰۱۶م ملک سلمان، سلیمان أبا الخیل را به هیئت کبارالعلماء اضافه کرد، سلیمان أبا الخیل نیز متهم به اموری است که مختصراً بیان می‌شود:

1. <https://www.alwatan.com.sa/article/55424>
2. <https://www.alriyadh.com/469264>
3. <https://nabaatv.net/archives/83155>
4. <https://www.aa.com.tr/ar/20147118> بالسرودية-كبار-العلماء-بالسعودية-20147118 / تحليل
5. <https://www.youtube.com/watch?v=k8xgKGLPmGs>
6. براک، عبدالرحمن، مجموعه مقالات للشيخ البراک.
7. <https://www.okaz.com.sa/local/na/1512413>

۱. مقابله با افزایش نفوذ شیوخ وهابی و افزایش جایگاه اجتماعی آنها؛

۲. دارای افکار لیبرالی؛

۳. متهم کردن علمای وهابی به فاسد کردن عقل جوانان.^۱

این در حالی است که افکار اعضای هیئت کبارالعلماء نسبت به افکار لیبرالی کاملاً منفی است و فتوهای تنیدی از آنها بیان شده است.^۲ ورود سلیمان أبالخیل به هیئت کبارالعلماء را می‌توان یکی دیگر از نشانه‌های تغییر رویکرد آل سعود به هیئت کبارالعلماء دانست. سلیمان أبالخیل دو سال پس از عضویت در این هیئت بدون اعلام دلیل، از ریاست دانشگاه امام محمد بن سعود برکنار شد.^۳ برخی رسانه‌ها علت برکناری او را اختلاس دانستند.^۴ در دوره بعدی هیئت کبارالعلماء نیز عضویت او تمدید نشد. می‌توان علت عدم تعیین او در هیئت کبارالعلماء را همان علت برکناری وی از ریاست دانشگاه، یعنی فساد مالی، دانست و اگر این مسئله رخ نمی‌داد حتماً عضویت او تمدید می‌شد.

۴. کاهش اختیارات و تغییرات سازمانی کمیته امر به معروف و نهی از منکر (۲۰۱۶م/ ۱۳۹۵ش)^۵

در سال‌های اخیر و در دوران پادشاهی ملک سلمان و خصوصاً بعد از ولیعهدی محمد بن سلمان، این سازمان رسمی دچار دگرگونی‌های فراوانی گردیده است. در این دوره پس از سال‌ها مناقشه درباره حضور زنان در هیئت، برای اولین بار با تأیید مجلس شورای^۶ زنان در هیئت استخدام شدند.^۷ در سال ۱۴۳۷ق مجلس وزرا که رئیس آن

1. <https://nabaatv.net/archives/83155>

۲. صقر، شحاتة، الإسلام واللیبرالية نقیضان لایجتماعان، ص ۶۳.

3. <https://www.alriyadh.com/1728026>

4. <https://mbsmetoo.org/الديوان-يكشف-واقعة-فساد-لأبأ-الخیل-ب>

5. <https://www.alriyadh.com/1146183>

<https://al-sharq.com/article/-بالمعروف-والنهی>
عن-المنكر-في-السعودية

6. <https://makkahnewspaper.com/article/-هیئة-فی-المرأة-فی-هیئة->
الأمر-بالمعروف

7. <https://www.sayidaty.net/node/-استراتيجية-وضع-خطة-استراتيجية->
لتوظيف-النساء-فی-الهیئة

شخص پادشاه است، موافقت خود را با آیین نامه جدید اعلام کرد که بسیاری از اختیارات هیئت امر به معروف را سلب می‌کرد. در ماده هفتم این آیین نامه آمده است: هیئت تخلفاتی را که مشاهده می‌کند فقط باید به دو مرجع ذی صلاح پلیس و اداره کل مبارزه با مواد مخدر منتقل کند و امور لازم جهت پیگیری مشاهدات، فقط توسط آن دو نهاد انجام می‌شود، براین اساس هیئت اجازه کنترل و بررسی سوابق کیفری و اداری، بازداشت، پیگیری موضوعات، تعقیب، متوقف کردن، بازجویی، احراز هویت، تحقیقات، دستگیری و درخواست مدارک را ندارد.^۱

این در حالی است که این هیئت همواره در ادوار گذشته تمام این صلاحیت‌ها را دارا بوده است. این مسئله واکنش‌های بسیار را در پی داشت. مدافعان هیئت، درخواست برگشت اختیارات را داشتند و مخالفان، آرزو می‌کردند هرگز این اتفاق نیفتد.^۲ همچنین افکار عمومی و برخی کارشناسان نتیجه این آیین نامه جدید را حذف عملی و به حاشیه راندن هیئت دانستند و از آن استعفا دادند.^۳

۵. برخورد‌های مستقیم حکومت با شیوخ وهابی

حکومت آل سعود در سه دوره پادشاهان اخیر، ملک فهد، ملک عبدالله و ملک سلمان، رویکرد برخورد مستقیم با شیوخ وهابی را در پیش گرفته است، این رویکرد از اواخر دولت ملک فهد شروع شد و در دوران ملک سلمان و خصوصاً دوره ولایتعهدی محمد بن سلمان به اوج رسیده است، آن هم نسبت به شیوخی که جایگاه ویژه‌ای داشته‌اند؛ مانند ۱. هیئت علمی دانشگاه‌ها؛ ۲. کارشناسان تلویزیونی؛ ۳. عضو هیئت کبار العلماء؛ ۴. عضو مجلس شوری؛ ۵. مؤسس و رئیس شبکه‌های ماهواره‌ای و سایت‌های مشهور؛ ۶. امام جماعت مساجد مشهور عربستان؛ ۷. مشاورین سلطنتی؛ ۸. رئیس گروه تألیف مواد درسی؛ ۹. عضو «رابطة علماء المسلمین»؛ ۱۰. مشاور و مسئول حکومتی در وزارت خانه‌های مختلف؛ ۱۱. خطیب مسجدالحرام؛ ۱۲. صاحب کرسی‌های تدریس و مؤلف، شارح و تعلیق‌نویس بسیاری از کتب مهم؛ ۱۳. عضو و

1. <https://web.archive.org/web/20190419072952/>

<http://www.alriyadh.com/1146183>

2. <https://www.ereemnews.com/entertainment/society/826988>

3. <https://www.swissinfo.ch/ara/47261892/السعودية-في-المعروف-في-الامر-الذهبت-هيئة-الامر-بالمعروف-في>

رویکرد حکام عرب درباره غزه؛^۲ ۱۲. ارسال پیام حمایت برای فلسطین و غزه.^۳

ب. تغییر رویکرد حکومت به اندیشه وهابیت در موضوعات و مسائل زنان
اندیشه وهابیت در مسئله زنان را می‌توان در سه حیطه کلی ترسیم کرد و سپس به
نشانه‌های افول وهابیت در عربستان پرداخت، آن سه حیطه عبارت است از:

۱. حجاب صورت و کفین

در مسئله حجاب، وهابیان پوشاندن صورت و کف دست را در حضور نامحرم واجب
می‌دانند. لجنه دائمی فتوا بارها در پاسخ به سؤالات مطرح شده، این حکم را بیان کرده
است.^۴

سایت «الإسلام سؤال وجواب» تحت اشراف شیخ محمد صالح المنجد فعالیت
دارد، وی اولین استفاده‌کننده از اینترنت برای تبلیغ وهابیت و شاگرد البانی،
عثیمین، فوزان و جبرین بوده است. این سایت در مطلبی در سال ۲۰۱۰م آورده است:
در کشورهای اسلامی کسی پیدا نمی‌شود که زن کافر را هنگام حرکت در
خیابان مجبور به پوشاندن بدن کند، مگر یک کشور که همان «عربستان
سعودی» است و از خدای متعال می‌خواهیم که این حسن را حفظ کند.
درباره بقیه کشورهای اسلامی، زنان خود را ملزم به پوشش نمی‌کنند، پس
چگونه زنان کافر را مکلف خواهند کرد؟!^۵

۲. اختلاط

در مسئله اختلاط زنان و مردان، آن‌ها اختلاط را مطلق جمع شدن زنان و مردان در مکان
واحد می‌دانند. بن‌باز رئیس سابق هیئت کبارالعلماء و مفتی اعظم عربستان در تعریف
اختلاط می‌گوید: «اختلاط اجتماع مردان با زنان نامحرم در یک محل است.»^۶

1. <https://shamela.ws/author/۳۰۹۳>

2. <https://sanad.uk/?lang=ar/۲۳/۱۱/۲۰۲۳/اعتقال-د-عبدالله-الأهدل-في-مكة-المكرمة>

3. https://orient-news.net/ar/news_show/۲۰۱۴۰۶

۴. دویش، احمد، فتاوی اللجنة الدائمة-۱، ج ۵، ص ۱۴۱، ج ۶، ص ۲۵۱.

5. <https://islamqa.info/ar/answers/-/الحجاب-والنقاب-وحکم->

تبرج-الکافرة-في-بلاد-الاسلام

۶. بن‌باز، عبدالعزيز، مجموع فتاوی، ج ۱، ص ۴۲۰.

بر همین اساس مفتیان وهابی اختلاط در تحصیل^۱، کار، خرید و فروش، تفریح، سفر و ... را حرام دانسته‌اند.^۲ لجنه دائمی فتوا به سؤالی دربارهٔ تحصیل در مراکز مختلط، چنین پاسخ داده است:

مدار منع از اختلاط مردان با زنان، ترس از فتنه، ذریعه ارتکاب فحشا، حرمت‌شکنی و فساد جامعه است و همهٔ این امور با شدت بیشتری در اختلاط برای آموزش است، در نتیجه اختلاط، ولو برای تحصیل، حرام است.^۳

در استفتای دیگری از لجنهٔ دائمی افتاء که زیرمجموعهٔ هیئت کبارالعلماء است، رئیس دانشگاه ملک سعود پرسیده است: «حکم حالتی که برای تدریس فراگیران خانم، استاد خانم وجود نداشته باشد و از روی اضطرار عضو هیئت‌علمی مرد برای زنان تدریس کند و فراگیران خانم حجاب کامل و نقاب داشته باشند و فقط چشم‌های آن‌ها معلوم باشد، چیست؟» آن‌ها در پاسخ بیان داشتند: «تدریس مستقیم مرد برای زنان جایز نیست؛ زیرا در آن، خطر بزرگ و عواقب وخیم وجود دارد.»^۴

هیئت کبارالعلماء، به ریاست بن‌باز، در پاسخ به استفتایی که در آن از حکم اختلاط فرزندان کوچک در مدارس سؤال شده بود، پاسخ داد: «اختلاط دختران و پسران خردسال و بزرگ در مدارس حرام است.»^۵

ملک عبدالعزیز، اولین پادشاه دورهٔ سوم وهابیت، نیز نظر منفی خود را بیان می‌کند: «زشت‌ترین مسئله‌ای که در موضوع اخلاق رخ داده است، فساد در اختلاط زنان است؛ با ادعای اصلاح وضعیت زنان و گشایش عرصه برای آن‌ها در کارهایی که برایش خلق نشده‌اند.»^۶

ملک خالد در دوران زعامت خود دو مرتبه از تمام مناصب و شغل‌هایی که موجب اختلاط میان زنان و مردان می‌شود، منع کرد.^۷ ملک فهد نیز چند مرتبه و با اشاره به فتوا

۱. دویش، احمد، فتاوی اللجنه الدائمة-۱، ج ۱۷، ص ۲۳۱.

۲. بن‌باز، عبدالعزیز، مجموع فتاوی، ج ۱، ص ۴۲۰.

۳. دویش، احمد، فتاوی اللجنه الدائمة-۱، ج ۱۷، ص ۲۳۱.

۴. همان، ج ۱۲، ص ۱۴۶-۱۴۹.

۵. شثری، عبدالرحمن، الرياضة والكشافة للبنات في المدارس والجامعات، حکمها وآثارها، ص ۷۶.

۶. شثری، عبدالرحمن، حکم قيادة المرأة للسيارة، ص ۲۰.

۷. همان، ص ۲۰ و ۲۱.

و گزارشات مفتی اعظم و رئیس هیئت کبارالعلماء و رئیس هیئت امر به معروف و نهی از منکر، اجازه کار به زنان در تمام اموری که منجر به اختلاط می شود را به دلیل حرام بودن اختلاط، غیرممکن دانست. طبق نظر او این اختلاط چه در ادارات دولتی باشد یا غیر آن، مانند مؤسسه های عمومی و خصوصی، شرکت ها و اصناف، تفاوتی نمی کند و فرقی میان سعودی بودن یا نبودن آن خانم نیست.^۱

آن ها رستوران رفتن زنان را نیز از باب اختلاط حرام دانسته اند.^۲

۳. حقوق اجتماعی

از مسائل دیگری که در آن قائل به منع و حرمت انجام توسط زنان شده اند و مرد بودن را شرط دانسته اند، می توان به کارهای ذیل اشاره کرد:

۱. رانندگی زنان؛^۳
۲. صدور کارت شناسایی ملی برای زنان؛^۴
۳. گرفتن عکس؛^۵
۴. سفیر شدن؛^۶
۵. عضویت در مجلس شوری؛^۷
۶. پلیس شدن؛^۸
۷. رأی دادن و کاندید شدن در انتخابات؛^۹
۸. وزیر و معاون وزیر شدن؛^{۱۰}
۹. وکالت؛^{۱۱}

۱. همان، ص ۲۰-۲۲.

۲. بن جبرین، عبدالله، فتاوی الشیخ بن جبرین، ج ۲۲، ص ۱.

۳. دویش، احمد، فتاوی اللجنة الدائمة-۱، ج ۱۷، ص ۲۳۹.

۴. شثری، عبدالرحمن، حکم قيادة المرأة للسيارة، ص ۵۰.

۵. همان.

۶. همان، ص ۵۰ و ۸۴.

۷. همان، ص ۱۵۳.

۸. همان، ص ۵۶ و ۹۵.

۹. همان، ص ۵۰-۵۲.

۱۰. همان، ص ۸۴ و ۹۵.

۱۱. همان، ص ۸۴ و ۸۶.

۱۰. مهماننداری هواپیما؛^۱

۱۱. فعالیت مراکز تجاری زنانه با مدیریت زنان؛^۲

۱۲. فعالیت باشگاه‌های ورزشی زنانه بدون حضور و اطلاع مردان؛^۳

۱۳. سوار شدن تاکسی بدون حضور محرم.^۴

اکنون پس از ذکر مختصر اندیشه و هابیت در موضوعات و مسائل زنان، به رویدادها و رویکردهای رخ داده در این موضوع می‌پردازیم:

۱. صدور کارت ملی برای زنان (۲۰۰۱/م/۱۳۸۰ش)^۵

۲. تغییر فروشندهگان مرد لباس‌های زنانه به فروشندهگان زن (۲۰۰۴/م/۱۳۸۳ش)^۶

۳. انتصاب اولین نائب‌وزیر زن (۲۰۰۹/م/۱۳۸۸ش)^۷

۴. تأسیس دانشگاه مختلط (۲۰۰۹/م/۱۳۸۸ش)^۸

۵. برگزاری مسابقات اسب‌سواری زنان (۲۰۱۱/م/۱۳۸۹ش)^۹

۶. نشر تصاویر زنان (۲۰۱۰/م/۱۳۸۹ش)^{۱۰}

۷. ایجاد پلیس زن در عربستان (۲۰۱۲/م/۱۳۹۰ش)^{۱۱}

۸. حضور زنان در مجلس شورای (۲۰۱۱/م/۱۳۹۱ش)^{۱۲}

۹. حضور ورزشکاران زن در المپیاد (۲۰۱۲/م/۱۳۹۱ش)^{۱۳}

۱. آل‌شیخ، محمد، فتاوی ورسائل سماحة الشيخ محمد بن إبراهيم بن عبد اللطيف آل الشيخ، ج ۱۰، ص ۲۵۰.

۲. شثری، عبدالرحمن، المرأة والولايات السیادية، ص ۱۹۴ و ۱۹۵.

۳. بن باز، عبدالعزيز، دروس للشيخ عبدالعزيز بن باز، ج ۱۴، ص ۱۳.

۴. دویش، احمد، فتاوی اللجنة الدائمة-۱، ج ۱۷، ص ۵۷.

5. <https://kingfahad.sa/عهد-الملك-فهد-البطاقة-الشخصية-للمرأة/>

6. <https://www.alarabiya.net/articles/۲۰۰۶%۲F۳%۲F۲۱%۲F۲۲۱۵۲>

7. <https://www.aljazeera.net/encyclopedia/۲۰۱۶/۲/۲۳>

<https://www.aljazeera.net/encyclopedia/۲۰۱۶/۲/۲۳>

8. <https://www.aljazeera.net/misc-حديثة-مختلطة-بالسعودية/>

9. <https://www.aljazeera.net/news/۲۰۱۱/۱/فروسية-النساء-۱/>

10. <https://www.france۲۴.com/ar/۲۰۱۰۰۴۳۰-saudi-arabia-king-abdullah-image-controversial-mixing-men-women-islam>

11. <https://archive.aawsat.com/details.asp?section=۴۳&article=۶۶۷۳۰۴&issueno=۱۲۱۵۶>

12. <https://www.spa.gov.sa/۱۸۱۵۵۲۸>

۱۳. مرکز الدراسات الاستراتيجية، «دور المرأة في مجتمع المعرفة سلسلة»، نحو مجتمع المعرفة، ص ۲۶-۲۵.

۱۰. صدور اجازه دوچرخه سواری زنان (۲۰۱۳/م ۱۳۹۱ ش)^۱
۱۱. کاندید شدن و رأی دادن زنان در انتخابات (۲۰۱۵/م ۱۳۹۴ ش)^۲
۱۲. رانندگی زنان (۲۰۱۸/م ۱۳۹۷ ش)^۳
۱۳. استخدام زنان در مناصب مردانه (۲۰۱۹/م ۱۳۹۷ ش)^۴
۱۴. ایجاد امکان فعالیت تجاری برای زنان بدون نیاز به موافقت ولی امر (۲۰۱۸/م ۱۳۹۷ ش)^۵
۱۵. استخدام زنان جهت مهمانداری هواپیما (۲۰۱۸/م ۱۳۹۷ ش)^۶
۱۶. اجازه دریافت و تمدید گذرنامه و خروج زنان از کشور بدون اذن ولی (۲۰۱۹/م ۱۳۹۸ ش)^۷
۱۷. اختلاط زنان با مردان (۲۰۱۹/م ۱۳۹۸ ش)^۸
۱۸. برگزاری مسابقات فوتبال زنان (۲۰۲۰/م ۱۳۹۹ ش)^۹
۱۹. برگزاری مسابقات وزنه برداری زنان (۲۰۲۱/م ۱۴۰۰ ش)^{۱۰}
۲۰. حذف الزام پوشیدگی مو و گردن زنان در کارت ملی (۲۰۲۲/م ۱۴۰۱ ش)^{۱۱}
۲۱. برگزاری نمایشگاه لباس شنای زنانه با حضور مردان (۲۰۲۴/م ۱۴۰۳ ش)^{۱۲}

ج. تغییر رویکرد حکومت به اندیشه و هابیت در برنامه‌ها و مسائل اجتماعی

به صورت کلی اندیشه و هابیت در برنامه‌ها و مسائل اجتماعی در موضوعات ده‌گانه ذیل

1. <https://www.albayan.ae/five-senses/east-and-west/۲۰۱۳-04-01-1.1853462>
2. <https://www.aljazeera.net/news/۲۰۱۵/۸/الاختبار-المرأة-السعودية-بالانتخابات/۲۰۱۵/۸>
3. https://www.marefa.org/حقوق_المرأة_في_السعودية
4. <https://www.aljazeera.net/women/۲۰۱۹/۲/ريما-بنت-بندر-أول-سفيرة-في-تاريخ/۲۰۱۹/۲>
5. https://www.al-madina.com/article/محليات_المرأة_ثقة_وتمكين_في_عهد_سلمان_الخير/۸۵۸۶۲۳
6. <https://www.aljazeera.net/news/۲۰۱۸/۹/الأول-مرة-سعوديات-مضيفات-طيران/۲۰۱۸/۹>
7. <https://sabq.org/saudia/kvryzz>
8. <https://www.al-jazirah.com/۲۰۱۸/۲۰۱۸۰۳۲۱/ria۱.htm>
9. <https://www.albayan.ae/sports/arab/۲۰۲۰-11-17-1.4016141>
10. <https://www.alarabiya.net/saudi-today/۲۰۲۱/۷/السعودية-تختتم-بطولة-رفع-الأثقال-للسيدات/۲۰۲۱/۷>
11. <https://www.okaz.com.sa/news/local/۲۱۰۷۲۸۹>
12. <https://www.alkhaleej.ae/-/السباحة-في-السعودية/محتات/منوعات>

خلاصه می شود که در آن ها نیز حکم وهابیت منع، حرمت و بدعت است:

۱. اختلاط؛^۱
۲. تاریخ میلادی؛^۲
۳. ورق بازی؛^۳
۴. شطرنج؛^۴
۵. سینما؛^۵
۶. کنسرت؛^۶
۷. رقص و غنا؛^۷
۸. جشن های غربی؛^۸
۹. فروش مشروبات الکلی؛^۹
۱۰. دعوت از کفار برای حضور در کشور.^{۱۰}

اکنون که به صورت مختصر لیستی از اندیشه و هابیت در برنامه ها و مسائل اجتماعی ذکر شد، به بیان نشانه هایی از این تغییر رویکرد حکومت به اندیشه و هابیت در این موضوع می پردازیم:

۱. تأسیس اداره کل رفاه عربستان (۲۰۱۶م/۱۳۹۵ش):^{۱۱} تأسیس اداره کل رفاه، از کارهای بسیار جنجال برانگیز در عربستان بوده است، این مرکز شاید امروزه قدرتی بیشتر از هیئت امر به معروف در تمام دوره های خود داشته باشد. فعالیت های هیئت «ترفیه»

۱. سابقاً ذکر شد.

۲. دویش، احمد، فتاوی اللجنة الدائمة-۱، ج ۲۶، ص ۳۹۹.

۳. همان، ج ۱۵، ص ۲۳۵ و ۲۳۶.

۴. بن باز، عبدالعزیز، مجموع فتاوی، ج ۱۹، ص ۳۹۱.

۵. دویش، احمد، فتاوی اللجنة الدائمة-۱، ج ۲۶، ص ۲۷۷، آل شیخ، محمد، فتاوی و رسائل سماحة الشيخ محمد بن ابراهیم بن عبد اللطیف آل الشيخ، ج ۸، ص ۱۲۲ و ۱۲۴.

۶. دویش، احمد، فتاوی اللجنة الدائمة-۱، ج ۲۶، ص ۲۲۶.

۷. بن باز، عبدالعزیز، فتاوی نور علی الدرب، ج ۲۱، ص ۸۲.

۸. دویش، احمد، فتاوی اللجنة الدائمة-۲، ج ۲، ص ۲۶۲ و ۲۶۳.

۹. همان، ج ۱۳، ص ۶۹.

<https://www.youtube.com/watch?v=x22EUwQpOPo>

۱۰. بن باز، عبدالعزیز، مجموع فتاوی، ج ۶، ص ۳۶۰.

11. <https://aawsat.com/home/article/للترفيه-والثقافة>

شامل موضوعاتی، مانند جشن‌های موسیقی و غنا، اجراهای هنری و تئاتر، فعالیت‌های ورزشی و برنامه‌های فرهنگی است.^۱ از دیگر برنامه‌های این هیئت برگزاری جشنواره «موسم الرياض» است که به صورت جهانی، با هدف تبدیل ریاض به یک مقصد تفریحی-گردشگری جهانی، از ۲۰۱۹م آغاز شده است. موسم الرياض نیز هنجارشکنانه‌ترین فعالیت‌ها را داشته است، این هیئت رویکردی کاملاً ضدّ دینی دارد و حاوی برنامه‌های فضااحت‌بار متعددی است که قلب هر مسلمانی از دیدن فجایع اخلاقی و هتک حرمت بلاد الحرمین الشریفین به درد می‌آید.^۲

۲. انجام معادلات مالی به تاریخ میلادی (۲۰۱۶م/ ۱۳۹۵ش)^۳

۳. بازگشایی سینماها (۲۰۱۷م/ ۱۳۹۶ش)^۴

۴. برگزاری کنسرت مختلط با حضور خوانندگان زن و مرد خارجی (۲۰۱۷م/

۱۳۹۶ش)^۵

۵. برگزاری مسابقات ورق‌بازی و شطرنج (۲۰۱۸م/ ۱۳۹۶ش)^۶

۶. برگزاری مراسم‌های تابوشکن هالووین (۲۰۱۸م/ ۱۳۹۷ش)^۷

۷. برگزاری اولین هفته مد لباس زنانه (۲۰۱۸م/ ۱۳۹۷ش)^۸

۸. نواخته شدن موسیقی در رستوران‌ها (۲۰۱۹م/ ۱۳۹۷ش)^۹

1. <https://www.annajah.net/article-۳۹۰۱۳/> معلومات-عن-هیئة-الترفيه-في-السعودية-السعودية

2. <https://riyadhseason.com/ar-SA>

<https://www.youtube.com/watch?v=pJabv۲tWUqM&t=۸s>

<https://www.youtube.com/watch?v=g۸-NjAOWhME&t=۷۱s>

3. <https://www.skynewsarabia.com/middle-east/>-بالترقيم-رسميا-العمل-بالتقويم-۸۸۰۰۴۲-السعودية-تعتمد-رسميا-العمل-بالتقويم-بالتقويم-بدلا-الهجري

4. <https://www.marefa.org> السينما_السعودية

<https://aawsat.com/home/article/>۱۲۲۷۰۸۱-بدء-تشغيل-صالات-السينما-في-السعودية-بعد-أسبوعين

5. <https://sarabic.ae/>۱۰۲۲۷۵۰۶۱۷-موسیقی-حفل-السعودية-۲۰۱۷۰۳۱۰.html

6. <https://www.aljazeera.net/news/>۱۶/۲/۲۰۱۸-أخيرا-لعبة-الورق-البلوت-حلال-في

7. <https://www.aljazeera.net/news/>۲۷/۱۰/۲۰۱۸-حفل-هالوین-بالرياض-يعيد-الحنين-الی

8. <https://arabic.euronews.com/>۲۰۱۸/۴/۱۲/watch-the-first-arab-fashion-week-in-riyadh-in-saudia-arabia

9. <https://al-sharq.com/article/>-السعودية-تسمح-بالغناء-والرقص-في-المطاعم-تعرف-على-التفاصيل

۹. عدم ممانعت حکومت از برگزاری جشن ولنتاین (۲۰۱۹م/۱۳۹۷ش)^۱

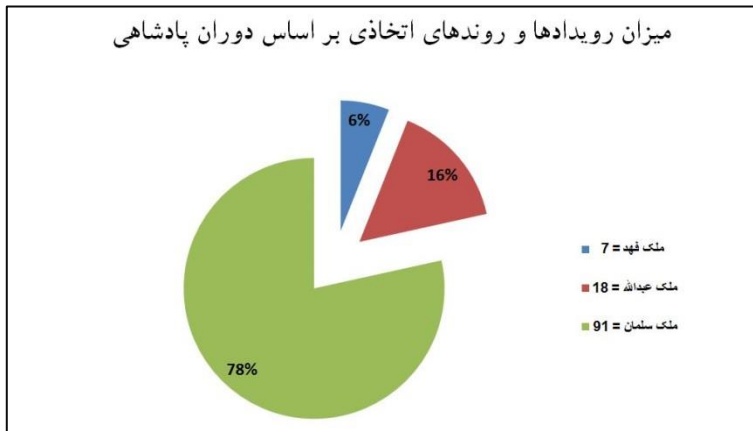
۱۰. تغییر تاریخ رسمی کل کشور به میلادی (۲۰۲۳م/۱۴۰۲ش)^۲

۱۱. فروش الکل (۲۰۲۴م/۱۴۰۲ش)^۳

با اتمام این قسمت که شامل رصد رویدادها و رویکردهای اتفاق افتاده نسبت به شیوخ و مراکز وهابی و اندیشه آن‌ها در موضوعات و مسائل بانوان و مسائل اجتماعی بود، لازم است جمع‌بندی مختصر و مفیدی صورت بگیرد. بررسی آماری و تحلیل رصدهای صورت گرفته نتایج ذیل را به همراه دارد:

۱. تغییر رویکرد حکومت به وهابیت از زمان ملک فهد

تغییر رویکرد حکومت به وهابیت از زمان ملک فهد شروع شده است و سپس با شتاب بیشتر در دوران ملک عبدالله ادامه پیدا کرده است، اکنون این تغییرات در بالاترین سطح خود در دوران پادشاهی ملک سلمان است، لذا تغییر رویکرد آل سعود پدیده‌ای منحصر به دوران ملک سلمان نیست و اختصاص آن به دوران ملک سلمان نادرست است، بلکه سنگ بنای این تغییرات از زمان ملک فهد قرار داده شده است و در دوران ملک عبدالله ادامه پیدا کرده است.

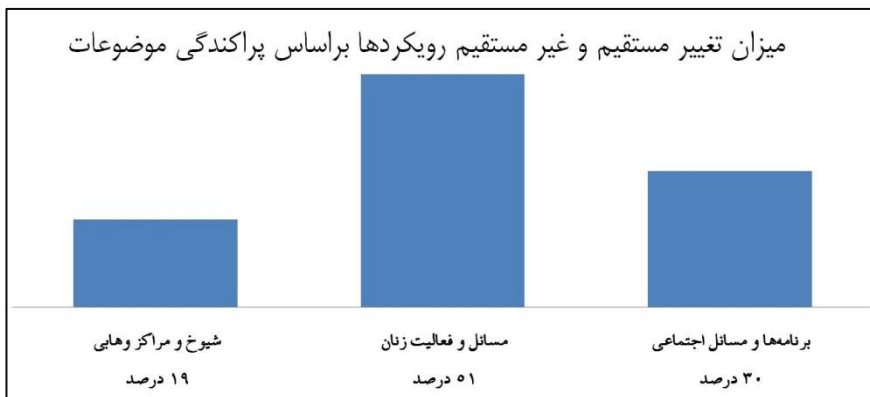
1. <https://www.almasryalyoum.com/news/details/۱۳۷۰۱۲۴>

2. <https://www.alwatan.com.sa/article/۱۱۳۶۳۳۲>

3. <https://www.alhurra.com/saudi-arabia/> - کبیر-فی - الدبلماسیین - تغییر - کحول - المتجر - ۲۷/۱/۲۰۲۴

۲. مخالفت آل سعود به دو روش مستقیم و غیرمستقیم با شیوخ و اندیشه وهابیت آل سعود به دو روش مستقیم و غیرمستقیم به مخالفت با شیوخ وهابی و اندیشه وهابیت پرداخته است.

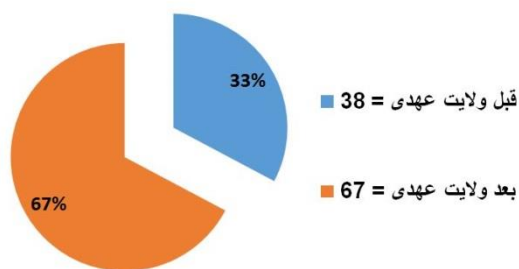
در روش مستقیم، آن‌ها قدرت، نفوذ و اختیارات مراکز وهابی را بدون واسطه کاهش داده‌اند. در روش غیرمستقیم آن‌ها تبعیت از اندیشه وهابیت را کنار گذاشته‌اند، آن‌ها خود را ملزم به تبعیت از فتواها نمی‌دانند و قانون «اول فتوا و بعد اجرا» را کنار گذاشته‌اند.

۳. منحصر نبودن علت تغییرات عربستان در محمد بن سلمان

برخلاف تصور غالب که محمد بن سلمان را منشأ همه تغییرات می‌دانند، ولایتعهدی محمد بن سلمان خود نتیجه تغییر رویکردهایی است که از سالیان قبل در میان آل سعود شکل گرفته است. به ولایتعهدی رسیدن او خود یک تغییر بزرگ و حاصل سیاست‌های اتخاذی پادشاهان پیشین است. اکنون مشخص می‌شود که اگر زمانی برسد که محمد بن سلمان از ولایتعهدی یا از فعالیت سیاسی در ساختار حاکمیت حذف شود، هرگز موجب تغییر رویکردهای آل سعود نسبت به اندیشه وهابیت و شیوخ وهابی نخواهد شد. از مجموع تغییر رویکردها ۳۳ درصد قبل از دوران ولایتعهدی محمد بن سلمان بوده است و ۶۷ درصد پس از ولایتعهدی او رخ داده است.

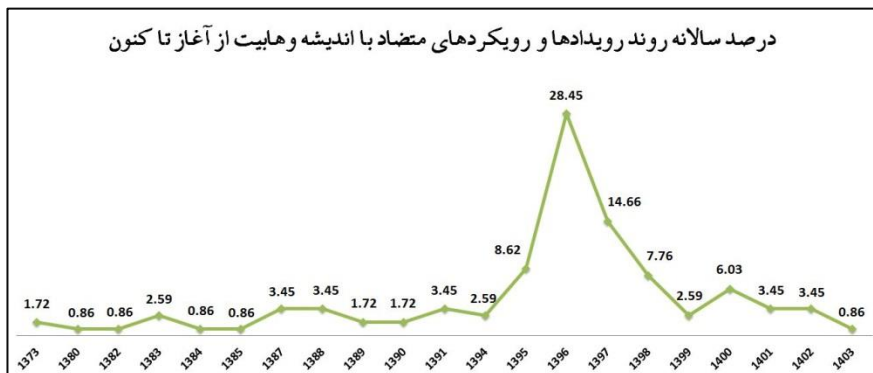
رویدادها و روندها براساس دوران ولایت عهدی محمد بن سلمان

۴. تبعیت از اصل تدریج

بررسی رویدادها و رویکردهای آل سعود نشان می‌دهد، آن‌ها بر اساس اصل «تدریج»، اهداف خود را پیش می‌برند، باینکه امکان انجام تغییرات مذکور در زمان کوتاه‌تری ممکن بوده است، اما حکام آل سعود ترجیح داده‌اند به تدریج در مدت ۳۰ سال، نفوذ، قدرت، جایگاه اجتماعی و فعالیت‌های مراکز و شیوخ وهابی را کاهش بدهند و آن‌ها را از عرصه حذف کنند و این برای حفظ حکومت، جلوگیری از تنش و فتنه‌انگیزی و مخالفت شیوخ وهابی و حامیان آن‌ها بهتر است. تنها نسبت به سال ۱۳۹۶ش و ۱۳۹۷ش که دو سال ابتدایی ولایت‌عهدی محمد بن سلمان بوده است، می‌توان گفت رویکرد آل سعود از حالت تدریجی خارج شده است که نتیجه آن نیز در تنش‌های به‌وجودآمده در عربستان، در همان سال‌ها مشهود است. در ادامه میزان سهم هر سال از تغییرات صورت گرفته ارائه می‌شود:

درصد سالانه روند رویدادها و رویکردهای متضاد با اندیشه وهابیت از آغاز تا کنون

مرحله دوم: عوامل نقش آفرین

الف. مقتضی‌ها و پیشران‌ها

در این قسمت به بیان مقتضیات و پیشران‌های افول وهابیت در عربستان، پرداخته می‌شود، این موارد علت‌هایی هستند که حدوث و بقا و شدت و ضعف آن‌ها در افول وهابیت نقش مستقیم دارد.

۱. اراده حاکمیت

اراده حاکمیت در ضعف تدریجی وهابیت بسیار نمایان است و در رصد و تحلیل رویدادها و رویکردهای گذشته بسیار دیده شد.

۲. مدرنیته‌گرایی

«الحدائث» یا «العصرنة» در زبان عربی به معنای مدرنیته است. مدرنیته در عربستان از دهه ۸۰ میلادی شکل گرفت. حامیان مدرنیته در روزنامه‌های محلی، برنامه‌های ادبی، سخنرانی‌ها، جشن‌های شبانه و جشنواره‌ها فعالیت داشتند. فعالیت آن‌ها در عربستان در پایان دهه ۸۰ میلادی ضعیف شد، ولی دوباره با حمایت وزارت فرهنگ عربستان قوت گرفت.^۱

۳. غرب‌گرایی

غرب‌گرایی در عربستان در دو عرصه اجتماعی و حاکمیتی بوده است. طرفداران غرب‌گرایی در عربستان از ابتدا دعوت به کشف حجاب، خودنمایی، عدم استفاده از پوشیه،^۲ اختلاط،^۳ نفی ولایت مردان بر زنان، اعطای آزادی مطلق به زنان^۴ و حضور در همه عرصه‌های شغلی^۵ داشته‌اند.

۴. جنبش «الإصلاح» و لیبرالی‌ها

این جنبش در سال ۱۴۲۴ق با نقش آفرینی تعدادی از اساتید، ادیبان، تاجران و اهالی

۱. بداح، عبدالعزیز، حركة التغريب في السعودية (تغريب المرأة نموذجاً)، ص ۴۱.

۲. همان، ص ۵۱ و ۵۲.

۳. همان، ص ۸۳.

۴. همان، ص ۹۳.

۵. همان، ص ۹۹.

رسانه شکل گرفت. آن‌ها نامه‌ای با عنوان «عریضة الدستور» به ولیعهد آن زمان، یعنی ملک عبدالله، ارسال کردند. محتوای این نامه درخواست انجام اصلاحات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی بود. این مطالبات مطابق با اندیشه غرب بود. لیبرالی‌ها حامیان اصلی این جنبش بودند.^۱

۵. چشم‌انداز ۲۰۳۰

چشم‌انداز ۲۰۳۰ عربستان موسوم به «رؤية السعودية ۲۰۳۰» در سال ۲۰۱۶م ابلاغ شد. این سند در سه محور «مجتمع حیوی»،^۲ «اقتصاد مزدهر»^۳ و «وطن طموح»^۴ تنظیم شده است.^۵ بسیاری از رویدادها و رویکردها رخ داده در عربستان در نتیجه اجرای این سند بوده است.

۶. تغییر اولویت‌های اقتصادی و سیاسی

درآمد سرانه سعودی‌ها در سال ۱۹۸۱م، ۱۸ هزار دلار بوده است و در سال ۲۰۰۲م به حدود ۸ هزار دلار رسیده است.^۶ این اتفاق و نزول بی سابقه، تلنگر بزرگی برای عربستان بود. طرح برنامه در مسائل اقتصادی در دوران ملک عبدالله بسیار زیاد بوده است، این برنامه‌ها برای حل مشکلاتی بود که در مسیر سرمایه‌گذاری داخلی، مشترک و خارجی قرار داشته است. بر همین اساس در دوران ملک عبدالله، عربستان جزء ۱۰ کشور برتری شد که توانسته است که اصلاحات اقتصادی را اجرا کند.^۷

۷. گسست میان وهابیت و حاکمیت

محمد بن سلمان در یک مصاحبه تلویزیونی با عبدالله المدیفر، زمانی که مجری از او درباره التزام به مدرسه محمد بن عبدالوهاب پرسید او جملات خاصی درباره وهابیت و

۱. همان، ص ۴۶.

۲. جامعه سرزنده.

۳. اقتصاد شکوفا.

۴. میهنی پرتلاش برای اهداف.

5. https://www.saudiembassy.net/sites/default/files/u66/Saudi_Vision2030_AR.pdf

۶. کمالی، حمیدرضا، خاورمیانه ۹، ویژه مسائل داخلی عربستان، ص ۵۹، یوسفی، محسن، اصلاحات سیاسی در عربستان سعودی، ص ۳۷.

۷. سنو، عبدالحمید، و غریب، ابراهیم، الملك عبدالله بن عبدالعزيز مجدد الإسلام الوسطی، ص ۱۲۶.

محمد بن عبدالوهاب بیان داشت:

اگر التزام به یک مدرسه یا عالم خاص داشته باشیم، یعنی او را به خدایی گرفته ایم و راه اجتهاد تا ابد باز است. اگر شیخ محمد بن عبدالوهاب از قبر خود خارج شود و ببیند ما ملتزم به متون او هستیم، و عقل‌هایمان را برای اجتهاد بسته‌ایم و او را به خدایی گرفته‌ایم یا او را بزرگ کرده‌ایم، او اولین کسی است که مخالفت می‌کند، در نتیجه نه یک مدرسه ثابت وجود دارد و نه یک شخص ثابت.^۱

۸. تنش‌زایی گفتمان وهابیت

با شدت گرفتن تنش‌زایی اندیشه وهابیت در عربستان و خارج آن، آل سعود متوجه اوج فاجعه شکل گرفته شد. فاجعه‌ای که حتی منافع عربستان مهد تکفیر و تروریست را نیز در بر گرفته بود. در سال ۲۰۰۳م تعداد کشته‌شدگان عملیات انتحاری در عربستان به ۵۰ نفر رسید. بر همین اساس ولیعهد آن زمان، ملک عبدالله، چند مرتبه تأکید کرد که کشور تصمیم به مقابله با ارباب گرفته است و گروهی جهت تعقیب مسلمانان متشدد تشکیل شده است.^۲

۹. ضعف گفتمانی وهابیت در پاسخ‌گویی به مسائل جدید

هرچند سال‌ها طول کشید تا این ضعف به آل سعود و مردم عربستان اثبات شود، اما سرانجام آل سعود و مردم عربستان متوجه شده‌اند که وهابیت نتوانسته است و نمی‌تواند در مسائل جدید پاسخ‌گو باشد، بلکه همواره با ارائه فتواها و نظرات نادرست، مردم و حاکمیت را به سختی و مشقت انداخته است که برخی از آن‌ها در گذشته بیان شد.

ب. مانع‌ها و بازدارنده‌ها

این موانع بر اساس مطالعات صورت گرفته شمارش شده است:

۱. بدنه اجتماعی حامی وهابیت؛

۲. مفتیان و شیوخ وهابی؛

۳. قوانین موجود؛

1. <https://www.youtube.com/watch?v=VKfiYsWcqiQ>

2. <https://www.alarabiya.net/articles/2004%2F04%2F21%2F2544>

۴. مراکز تابعه شیوخ وهابی؛

۵. وقوع مشکلات امنیتی؛

۶. سلب قدرت از وهابیت.

مرحله سوم: آینده وهابیت در عربستان

در علم «آینده پژوهی» حالات مختلف آینده به سه بخش ۱. آینده ممکن؛ ۲. آینده محتمل؛ ۳. آینده مطلوب، تقسیم می شود. ^۱ اولین هدف این تقسیم بندی، تعیین میزان احتمال وقوع آینده است. بر همین اساس، از حالتی از آینده که رخداد آن ممکن است، ولی میزان احتمال وقوع آن کم است، تعبیر به «آینده ممکن» شده است. در مرتبه بعد، از آینده ای که علاوه بر امکان، دارای میزان احتمال وقوع بیشتری نیز است، تعبیر به «آینده محتمل» شده است. دومین هدف از این تقسیم بندی مشخص کردن آینده ای است که پژوهش یا کارفرما در صدد آن هستند و تمایل به وقوع آن دارند و قصد دارد برای رسیدن به آن، «اهداف» و «راهبرد» تعیین کند، به این قسم از آینده «آینده مطلوب» گفته می شود.

۱. آینده ممکن

در قسمت «آینده ممکن» به تحلیل های مطرح شده پرداخته می شود، به صورت فرا تحلیلی، همه تحلیلگران، شروع افول وهابیت و شدت یافتن آن در آینده را پذیرفته اند. می توان سه مطلب را مورد اتفاق تمام تحلیلگران در موضوع وهابیت عربستان دانست: الف) تغییر وهابیت در آینده: این تغییر می تواند در نفوذ، جایگاه، قدرت، بدنه اجتماعی، دگرگونی فکری، تفرقه یا هر تغییر دیگری باشد.

ب) شروع ضعف تدریجی وهابیت: این مطلب مساوی تحقق افول وهابیت به معنای لغوی است و می تواند همراه سطوحی از افول اصطلاحی باشد یا در آینده منجر به افول اصطلاحی شود.

ج) نقش مؤثر رویدادها و رویکردهای گذشته و حال در تضعیف وهابیت: این مطلب بیانگر این است که آنچه در تضعیف وهابیت نقش دارد، بسیار فراتر از نقد گفتمانی

است و منحصر به آن نیست.^۱

۲. آیندهٔ محتمل

آیندهٔ محتمل بیانگر حالاتی از آینده خواهد بود که احتمال وقوع آن بیشتر است، تصویر و نمایی که از آینده در این قسمت ارائه می‌شود، متکی بر داده‌هایی است که از فصل «رصد و تحلیل رویدادها و رویکردها» و «عوامل نقش آفرین» به دست آمده است.

ریز موضوعات و مشخصه‌ها	کلان موضوع	
اهرم اول: زنان و جوانان، اهرم دوم: منافع سیاسی و اقتصادی	تقابل آل سعود با وهابیت	۱
مشروعیت در اصل حاکمیت	میزان انتظار آل سعود از وهابیت در مشروعیت	۲
سکوت در قبال هنجارشکنی حاکمیت، عدم صدور فتوا علیه حاکم	هیئت کبارالعلماء و لجنة دائمة فتوا	۳
اعراض از فعالیت در موضوعات سابق	هیئت امر به معروف و نهی از منکر	۴
ورود به عرصهٔ توجیه عملکرد حاکمیت با نظریه پردازی	رابطه العالم الإسلامي	۵
قوت نقد فقهی و شروع نقد اعتقادی، انحراف و خطا در نوع نقد گفتمان وهابیت	نقد گفتمان وهابیت	۶
طرح شعارهای عوام‌فریبانه و سوء استفاده از مفاهیم اسلامی	ارائه انحرافات فکری جدید	۷
اتخاذ رویکرد ضدّ دینی حاکمیت و بخشی از جامعه	مسئله‌ای فراتر از افول وهابیت	۸
لیبرالیسم، غربی و مدرنیته	گرایش‌های فکری جایگزین وهابیت	۹
عدم ضمانت اجرایی نسبت به اجرای اندیشهٔ وهابیت در جامعه	اندیشهٔ وهابیت در مسائل اجتماعی	۱۰

۳. آیندهٔ مطلوب

«آیندهٔ مطلوب» آینده‌ای است که پس از شناخت «آیندهٔ ممکن» و «آیندهٔ محتمل» به

۱. ر.ک: براتی، مهدی، آینده پژوهی افول وهابیت در عربستان سعودی، ص ۱۵۳.

دست می‌آید. در آینده مطلوب بر پایه مطالعات و تحلیل‌های گذشته و ایجابیات و سلبیات، آنچه وقوعش در آینده محتمل است، شناسایی می‌شود. به تعبیر دیگر، در آینده مطلوب به دنبال شناسایی فرصت‌ها و تهدیدها هستیم. نکته دیگری که وجود دارد مرز بسیار دقیق میان آینده مطلوب، «اهداف» و «راهبرد» است، در آینده مطلوب آنچه صورت می‌پذیرد، شناخت و معرفی فضایی است که ترجیح دارد و تمایل به رخ داد آن وجود دارد و این فضا به صورت کلی ترسیم می‌شود. در اهداف، به صورت دقیق‌تر و جزئی‌تر، هدف‌هایی که در راستای آینده مطلوب است، تعیین و جانمایی می‌شود و سپس برای رسیدن به آن، راهبرد تعریف می‌شود.

الف. فرصت‌ها

۱. افول وهابیت در مهد رویش آن؛
۲. سلب قدرت از وهابیت؛
۳. کم شدن حجم تأثیرگذاری وهابیت؛
۴. نمایش ناکارآمدی گفتمان وهابیت؛
۵. گشایش عرصه برای دیگر مذاهب؛
۶. گسست میان وهابیت و بزرگ‌ترین حامی معنوی و مادی آن؛
۷. طرد وهابیت از مراکز تصمیم‌ساز؛
۸. ارسال پیام تهدید بودن وهابیت حتی در عربستان.

ب. تهدیدها

۱. رواج بی‌دینی و حرمت‌شکنی بلاد حرمین شریفین؛
۲. قوت گرفتن حکومت سکولاریسم؛
۳. ارائه خوانش‌های جدید از اسلام؛
۴. نفوذ بیشتر فرهنگ غرب، لیبرالیسم و مدرنیته.

مرحله چهارم: اهداف

در اینجا به اهداف ترسیم‌شده جهت مدیریت آینده وهابیت در عربستان پرداخته می‌شود. به هر میزان که تحقق این اهداف بیشتر باشد، نتیجه آن نیز بیشتر خواهد بود.

شاید دستیابی کامل به این اهداف یا برخی از آن‌ها صورت نپذیرد، اما از باب قاعده «ما لا یدرک کله، لا یترک جله» نباید تلاش برای رسیدن به آن کنار گذاشته شود، بلکه میزان رخداد این اهداف، هرچند کم باشد، ثمرات بزرگی خواهد داشت.

۱. شتاب دادن سلب قدرت و حمایت از وهابیت؛

۲. شکل‌گیری جریان‌هایی جهت افول وهابیت؛

۳. تعیین جایگزین برای وهابیت و برگشت مذاهب خمسسه به جایگاه قبل از

وهابیت؛

۴. یگانگی وهابیت و خوارج؛

۵. عدم کتمان نقش آل سعود در گسترش تکفیر و تروریست؛

۶. جلوگیری از رواج بی‌دینی؛

۷. افزایش نقد گفتمان وهابیت و عدم انحراف در آن؛

۸. گسست‌آفرینی میان آل سعود و وهابیت؛

۹. پیوندآفرینی میان آل سعود و مذاهب خمسسه.

مرحله پنجم: راهبرد

راهبردها برنامه‌های مصدقی و عینی تحقق اهداف است. در ادامه به موارد محدودی اشاره می‌شود:

۱. عبرت‌سازی از حکومت آل سعود برای دیگر کشورها؛

۲. شکاف‌سازی تبدیل آموزه‌های منفی وهابیت به محل تعارض با حکومت؛

۳. جهت‌دهی به اراده حاکمیت عربستان در روش تقابل با وهابیت؛

۴. الگوسازی با استفاده از فتاوی‌ای مذاهب خمسسه؛

۵. اتخاذ رویکرد تهاجمی در تقابل علمی؛

۶. تقدس‌زدایی از وهابیت؛

۷. القای به پایان رسیدن پروژه محمد بن سعود و محمد بن عبدالوهاب؛

۸. تنش‌زا جلوه دادن افکار وهابیت؛

۹. بیان و نقد اجتهادات و متفردات فقهی وهابیت؛

۱۰. هماهنگی اهرم‌های فشار بین‌المللی؛

۱۱. اتحاد کشورهای مسلمان جهت جلوگیری از حاکمیت بی‌دینی؛

۱۲. هوشیاری نسبت به تحریفات؛

۱۳. تهاجم به آل سعود و پاسخ‌گو کردن آن‌ها نسبت به نشر و توزیع و حمایت گسترده از اندیشه و هابیت.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

«آینده‌پژوهی فعالیتی علمی-پژوهشی پیرامون یک موضوع است، که با رصد و تحلیل رویدادها و رویکردها، ارائه عوامل نقش‌آفرین و تصویرسازی حالات مختلف آینده، اهداف و راهبردها را بیان می‌کند».

رویدادها و رویکردهای اتفاق افتاده مرتبط به هابیت در عربستان در سه حیطه ۱. شیوخ و مراکز وهابی؛ ۲. زنان و جوانان و ۳. برنامه‌ها و مسائل اجتماعی است. تغییر رویکرد حکومت به هابیت از زمان ملک فهد بوده است. مخالفت آل سعود به دوروش مستقیم و غیرمستقیم با شیوخ و اندیشه و هابیت صورت گرفته است و محمد بن سلمان عامل انحصاری و منشأ این تغییرات نیست. آل سعود بر اساس اصل «تدریج»، اهداف خود را در مقابل وهابیت پیش می‌برند.

پیشران‌های مهم افول وهابیت عبارت است از: ۱. اراده حاکمیت؛ ۲. مدرنیته‌گرایی؛ ۳. غرب‌گرایی؛ ۴. جنبش «الإصلاح» و لیبرالی‌ها؛ ۵. چشم‌انداز ۲۰۳۰؛ ۶. تغییر اولویت‌های اقتصادی و سیاسی؛ ۷. گسست میان وهابیت و حاکمیت؛ ۸. تنش‌زایی گفتمان وهابیت؛ ۹. ضعف گفتمانی وهابیت در پاسخ‌گویی به مسائل جدید. موانع آن عبارت است از: ۱. بدنه اجتماعی حامی وهابیت؛ ۲. مفتیان و شیوخ وهابی؛ ۳. قوانین موجود؛ ۴. مراکز تابعه شیوخ وهابی؛ ۵. وقوع مشکلات امنیتی؛ ۶. سلب قدرت از وهابیت.

نسبت به آینده وهابیت در عربستان سه مطلب الف) تغییر وهابیت در آینده؛ ب) شروع ضعف تدریجی وهابیت؛ ج) نقش مؤثر رویدادها و رویکردهای گذشته و حال در تضعیف وهابیت، مورد اتفاق تمام تحلیلگران در موضوع وهابیت عربستان است. آینده وهابیت در عربستان دارای فرصت‌هایی است؛ مانند: ۱. افول وهابیت در مهد

رویش آن؛ ۲. سلب قدرت از وهابیت؛ ۳. کم شدن حجم تأثیرگذاری وهابیت؛ ۴. نمایش ناکارآمدی گفتمان وهابیت؛ ۵. گشایش عرصه برای دیگر مذاهب؛ ۶. گسست میان وهابیت و بزرگ‌ترین حامی معنوی و مادی آن؛ ۷. طرد وهابیت از مراکز تصمیم‌ساز؛ ۸. ارسال پیام تهدید بودن وهابیت حتی در عربستان. و دارای تهدیدهایی است؛ مانند ۱. رواج بی‌دینی و حرمت‌شکنی بلاد حرمین شریفین؛ ۲. قوت گرفتن حکومت سکولاریسم؛ ۳. ارائه خوانش‌های جدید از اسلام؛ ۴. نفوذ بیشتر فرهنگ غرب، لیبرالیسم و مدرنیته.

اهداف ترسیم‌شده جهت مدیریت آینده وهابیت در عربستان عبارت است از: ۱. شتاب دادن سلب قدرت و حمایت از وهابیت؛ ۲. شکل‌گیری جریان‌هایی جهت افول وهابیت؛ ۳. تعیین جایگزین برای وهابیت و برگشت مذاهب خمسه به جایگاه قبل از وهابیت؛ ۴. یگانگی وهابیت و خوارج؛ ۵. عدم کتمان نقش آل سعود در گسترش تکفیر و تروریست؛ ۶. جلوگیری از رواج بی‌دینی؛ ۷. افزایش نقد گفتمان وهابیت و عدم انحراف در آن؛ ۸. گسست آفرینی میان آل سعود و وهابیت؛ ۹. پیوند آفرینی میان آل سعود و مذاهب خمسه.

راهبردهای مهم لازم عبارت است از: ۱. عبرت‌سازی از حکومت آل سعود برای دیگر کشورها؛ ۲. شکاف‌سازی تبدیل آموزه‌های منفی وهابیت به محل تعارض با حکومت؛ ۳. جهت‌دهی به اراده حاکمیت عربستان در روش تقابل با وهابیت؛ ۴. الگوسازی با استفاده از فتاوی‌ای مذاهب خمسه؛ ۵. اتخاذ رویکرد تهاجمی در تقابل علمی؛ ۶. تقدس‌زدایی از وهابیت؛ ۷. القای به پایان رسیدن پروژه محمد بن سعود و محمد بن عبدالوهاب؛ ۸. تنش‌زا جلوه دادن افکار وهابیت؛ ۹. بیان و نقد اجتهادات و متفردات فقهی وهابیت؛ ۱۰. هماهنگی اهرم‌های فشار بین‌المللی؛ ۱۱. اتحاد کشورهای مسلمان جهت جلوگیری از حاکمیت بی‌دینی؛ ۱۲. هوشیاری نسبت به تحریفات؛ ۱۳. تهاجم به آل سعود و پاسخ‌گو کردن آن‌ها نسبت به نشر و توزیع و حمایت گسترده از اندیشه وهابیت.

کتاب‌نامه

فارسی:

۱. علی کرمی، رضا، و کشاورزی، محمد، «ضرورت آینده‌پژوهی در فقه اسلامی»، فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ش ۴، ۱۳۹۳ ش.
۲. خنیفر، حسین، و مسلمی، ناهید، مبانی و اصول روش‌های پژوهش کیفی، تهران: نگاه دانش، چاپ دوم، ۱۳۹۸ ش.
۳. میراحمدی، امید، و قائدی، زینت، و خوشحال، ابوالفضل، آینده‌پژوهی مفاهیم، روش‌ها، کاربردها، تهران: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی، چاپ اول، ۱۳۹۵ ش.
۴. حاجیانی، ابراهیم، مبانی، اصول و روش‌های آینده‌پژوهی، تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، چاپ اول، ۱۳۹۱ ش.
۵. ملکی‌فر، عقیل، الفبای آینده‌پژوهی، تهران: آینده‌پژوه، چاپ اول، ۱۳۹۳ ش.
۶. براتی، مهدی، آینده‌پژوهی افول و هابیت در عربستان سعودی، رساله سطح سه، قم، ۱۴۰۳ ش.
۷. یوسفی، محسن، اصلاحات سیاسی در عربستان سعودی، تهران: ابرار معاصر تهران، چاپ اول، ۱۳۸۶ ش.

عربی

۱. ابن بشر، عثمان بن عبدالله، عنوان المجد، تحقیق: عبدالرحمن آل‌شیخ، ریاض: مطبوعات داره الملك عبد العزيز، چاپ چهارم، ۱۴۰۲ ق.
۲. ابن غنم، حسین بن ابی‌بکر، تاریخ نجد، تحقق: ناصرالدین الأسد، بیروت: دار الشروق، چاپ چهارم، ۱۹۹۴ م.
۳. آل‌بن‌علی، احمد، الشيخ محمد بن عبد الوهاب عقیدته السلفية ودعوته الإصلاحية وثناء العلماء عليه، تصحیح: عبدالعزیز بن عبدالله الباز، مدینه: الجامعة الإسلامية، چاپ دوم، ۱۳۹۳ ق.
۴. آل‌شیخ، محمد بن ابراهیم، فتاوی و رسائل، مکه: مكتبة الحكومة، چاپ اول، ۱۳۹۹ ق.
۵. بداح، عبدالعزیز، حركة التغريب في السعودية (تغريب المرأة أنموذجاً)، قاهره: المركز العربي للدراسات الإنسانية، چاپ اول، ۲۰۱۰ م.
۶. براك، عبدالرحمن، مجموعة مقالات للشيخ البراك، نرم‌افزار «الشاملة الذهبية».
۷. بن‌باز، عبدالعزیز، دروس للشيخ عبدالعزیز بن باز، نرم‌افزار «الشاملة الذهبية».
۸. بن‌باز، عبدالعزیز، فتاوی نور علی الدرب، ریاض: الرئاسة العامة للبحوث العلمية والإفتاء،

٢٠٠٨ م.

٩. بن باز، عبدالعزيز، مجموع فتاوى، رياض: دار القاسم، چاپ اول، ١٤٢٠ق.
١٠. بن جبرين، عبدالله بن عبدالرحمن، فتاوى الشيخ بن جبرين، نرم افزار «الشاملة الذهبية».
١١. حصين، احمد، دعوة الإمام محمد بن عبد الوهاب سلفية لا وهابية، السعودية، عربستان: مكتبة الملك فهد الوطنية، چاپ اول، ١٤٢٠ق.
١٢. دويش، احمد، فتاوى اللجنة الدائمة، رياض: رئاسة إدارة البحوث العلمية والإفتاء، بي تا.
١٣. سنو، عبدالحميد، و غريب، ابراهيم، الملك عبدالله بن عبدالعزيز مجدد الإسلام الوسطى، بيروت: دار العربية للعلوم ناشرون، چاپ اول، ٢٠١٥ م.
١٤. شثرى، عبدالرحمن، الرياضة والكشافة للبنات في المدارس والجامعات، حكمهما وآثارهما، تصحيح: عبدالله الجبرين و عبدالرحمن البراك و عبدالعزيز الراجحي، رياض: دار الفلاح، چاپ سوم، ١٤٣٢ق.
١٥. شثرى، عبدالرحمن، حكم قيادة المرأة للسيارة، تصحيح: صالح بن فوزان الفوزان، رياض: مكتبة لرضوان، چاپ ششم، ١٤٣٤ق.
١٦. صقر، شحاتة، الإسلام والليبرالية نقيضان لا يجتمعان، نرم افزار مكتبة الشاملة.
١٧. عثيمين، عبدالله صالح، تاريخ المملكة العربية، رياض: مكتبة التوبة، چاپ دوم، ١٤١١ق.
١٨. غماز، امين صالح ذياب، جهود المملكة العربية السعودية في خدمة المذهب الحنبلي والمساهمة في انتشاره، عربستان: جامعة الملك خالد، بي تا.
١٩. كمالي، حميدرضا، خاورميانه (٩) ویژه مسائل داخلی عربستان، تهران: ابرار معاصر تهران، چاپ اول، ١٣٩١ ش.
٢٠. مركز الدراسات الاستراتيجية، «دور المرأة في مجتمع المعرفة سلسلة»، نحو مجتمع المعرفة، المملكة العربية السعودية، ش ٥٥، ١٤٣٤ق.

سايت ها:

1. <https://aawsat.com>
2. <https://abasfar.kau.edu.sa>
3. <https://al-sharq.com>
4. <https://arabic.euronews.com>
5. <https://archive.aawsat.com>
6. <https://islamqa.info>
7. <https://iumsonline.org>
8. <https://kingfahad.sa>
9. <https://makkahnewspaper.com>

10. <https://mbsmetoo.org>
11. <https://midad.com>
12. <https://nabaatv.net>
13. <https://old.shamela.ws>
14. <https://orient-news.net>
15. <https://riyadhseason.com>
16. <https://sabq.org>
17. <https://sanad.uk>
18. <https://sarabic.ae>
19. <https://saudileaks.org>
20. <https://shamela.ws>
21. <https://web.archive.org>
22. <https://www.aa.com.tr>
23. <https://www.alarabiya.net>
24. <https://www.alarabiya.net>
25. <https://www.albayan.ae>
26. <https://www.albayan.ae>
27. <https://www.aljazeera.net>
28. <https://www.aljazeera.net>
29. <https://www.alkhaleej.ae>
30. <https://www.al-madina.com>
31. <https://www.almasryalyoum.com>
32. <https://www.alriyadh.com>
33. <https://www.alwatan.com>
34. <https://www.alwatan.com.sa>
35. <https://www.annajah.net>
36. <https://www.aremnews.com>
37. <https://www.france24.com>
38. <https://www.marefa.org>
39. <https://www.okaz.com>
40. <https://www.sayidaty.net>
41. <https://www.skynewsarabia.com>
42. <https://www.spa.gov.sa>
43. <https://www.stats.gov.sa>
44. <https://www.swissinfo.ch>
45. <https://www.youtube.com>

